

עמיליה דינאי, גילה סטחי

מוטיבים של "עקירה" ו"הליכה לאיבוד" בסיפורים אישיים של "תיכוניםטיות", שעלו בילדותן מחבר-העמים, כמיצוי חוויות חיים במשפחות עולים "מזניחות"

תקציר: בנות תיכוניםטיות לפני שירות צבאי, שעלו בילדותן מחבר העמים, מתארות ב"סיפורת האישית" שלהן את חוויות העלייה וההסתגלות לארץ, תוך שימוש במוטיבים של "עקירה" ו"הליכה לאיבוד". אפיוני האירועים שהן חוו במהלך חייהן בארץ, במסגרת משפחתן ומחוקן לה, מעלים את האפשרות שהן גדלו במשפחות עולים "מזניחות". העובדה שהן גדלו ללא תמיכה, הבנה, מענה לצרכים ואף ללא פיקוח הורי משמעותי, מסבירה אף את קשייהן הלימודיים (רובן צריכות "להשלים בגרויות"), ואת חששותיהן נוכח השירות הצבאי הקרב, במיוחד מחוויות נוספות של "עקירה" ומפגש טראומטי וכפוי עם ישראלים.

מילות מפתח: עלייה בילדות מחבר העמים, "סיפורת אישית", מוטיבים של "עקירה" ו"הליכה לאיבוד", "משפחה מזניחה".

שלי-ניומן, במאמרה "מפגש בין עולים למקומם החדש" (1996), מציגה את סיפור ההגעה הלילית של עולים כביטוי למצב נפשי של תלות בגורמים המיישבים. המתיישבים הרגישו ש"עיניהם עצומות" והם מגששים בעקבות פקידי הסוכנות היהודית. הלילה והחשיכה הם מטפורה למצב של תלות. ההתעוררות בבוקר המחרת והרצון להתחיל חיים חדשים, לבנות ולהפריח את השממה, נתפסו על ידי המוסדות המיישבים כמוכנות לשינוי. ההשתחררות מהתלות מתורגמת ליכולת לספר את הסיפור במלואו, ולעבור משלב של הגעה לילית, של תלות, לעשייה עצמאית לאור היום.

המוטיבים שהוצגו פה מבטאים חוויות של עולים, שלא בחרו להגיע לעיירות פיתוח ולמקומות שכוחי אל, ובכל זאת קמים לשחר חדש...

אלא שלא כל סיפורי העולים מתאפיינים בשני מוטיבים אלה.

סיפור חייהן של הצעירות (תיכוניםטיות וחיילות בראשית דרכן), שרואינו כדי להבין את תהליך התבגרותן בארץ, מתחיל בתיאור "עקירתן" מארץ מולדתן בילדותן המוקדמת, ואצל רבות מהן נמשך בתיאורים דומים על "הליכה לאיבוד". נראה כי שני תיאורים אלה אוצרים בתוכם את ניסיון חייהן, ובמובן מסוים מסבירים את חייהן בהווה.

הגירה לארץ חדשה, שבארץ נקראת "עלייה", היא חוויה מטלטלת לכל מי שעבר אותה ובמיוחד לילדים. שהרי הם לא בחרו בה, אבל הם נאלצים להתמודד עם קשיי ההסתגלות במעבר למקום חדש על כל מה שכרוך בכך. מחקרים העוסקים בהגירה מציעים תנאים העשויים להקל על

התהליך. אייזנשטדט, במחקרו הראשוני על קליטת העלייה, מצא כי נכונות לשינוי משפיעה על תהליך הקליטה. והנכונות, לפי ממצאיו, גדלה ככל שלאדם יש ביטחון פנימי של מעמד חברתי ביחסיו הראשוניים. ביטחון כזה יכול לנבוע מקשריו בקבוצות אליהן הוא משתייך, וקודם כל במשפחה. לדבריו, במשפחות המגלות מידה רבה של גיבוש וסולידריות פנימית מתגלה הנכונות הגדולה ביותר לשינוי, כי המשפחה מבטיחה ביטחון והיענות לצרכים אישיים, שאינם תלויים במעמדו החברתי. הסולידריות עשויה להימצא בכל טיפוס המשפחות, בין אם הן פטריארכליות או מודרניות, והוא הדין לגבי חוסר הסולידריות.

עוד נמצא במחקר כי הנכונות לשינוי קטנה ביותר אצל אנשים שמשפחתם הרוסה, ואין להם מעמד בטוח בתוך קבוצה ראשונית כלשהי (תשי"ב, 111). כבר בתחילת שנות החמישים עמד אייזנשטדט על כך שלא מאפייניהם הקטגוריאליים של העולים, כגון: השכלה, משלח יד, גודל המשפחה והתרבות של ארץ המוצא הם המסבירים את אופי ההסתגלות של העולים, אלא דווקא הסולידריות המשפחתית שלהם, וממצאיו קיבלו חיזוק במחקרים נוספים.

וינטראוב וברנשטיין (1965), במחקר השוואתי שערכו על שני מושבים, מצאו כי במושב שבו נשמר המבנה השארי ה"אורגני", אשר שימש בסיס לשינוי וכשסתום ביטחון שלו, התאפשר תהליך מוצלח של מודרניזציה, שלא גרר התפוררות חברתית ולא הביא לניתוק מוחלט מהדפוסים המסורתיים. ברנשטיין פירטה את ממצאי המחקר (שעליו מתבסס המאמר של וינטראוב וברנשטיין) ומצאה כי דווקא במושב שבו יחידות השארות מגלות סולידריות חברתית, מתפתחת דיפרנציאציה חברתית והרשתות החברתיות, קרי, קשרי הידידות, חוצות את יחידות השארות ואינן קשורות בהן. מסקנתה בעניין זה היא כי "גרעין בטוח של נאמנות מגובשת מאפשר לקבוצה להתיר חלק מההתחייבויות הנובעות ממנה, בעוד שהיעדרו גורר התנגדות לשינוי" (1972, 40-43). כלומר, על פי ממצאיהם של וינטראוב וברנשטיין, אפשרות התמיכה בשינוי מוכחת לא רק במסגרת המשפחתית, אלא אף ביחידת שארות רחבה יותר.

טופלר, בספרו "הלם העתיד", מרחיב את מערך האמצעים שאדם יכול לנקוט כדי להתמודד עם שינויים. הוא מתייחס ל"אזורי יציבות אישית" שאדם יוצר לעצמו כמנגנון המסייע להתמודד עם תמורות. הבעיה, לדבריו, אינה כיצד למנוע תמורות, דבר שאינו ניתן לביצוע, אלא כיצד לשלוט בהן. לדבריו, גם אם בוחרים בקצב תמורות מהיר ועל אחת כמה וכמה אם נקלעים לכך ללא בחירה, ע.ד., ניתן עדיין ליצור במודע "אזורי יציבות" בתחומים אחרים, וכך קל יותר להתמודד עם השינויים המהירים (1972, 310-312).

ילדים, בשונה ממבוגרים, מוגבלים ביכולתם ליצור "אזורי יציבות אישיים", בהיותם תלויים במבוגרים, בדרך כלל בני משפחתם. מסיבה זו, טופלר מתאר ניסיונות של ילדים, הנאלצים לעבור תכופות ממקום מגורים למשנהו, להימנע מנטילת חלק בפעילות וולונטרית במסגרת בית הספר (מועדונים, עיסוקים ספורטיביים, מועצות תלמידים וכד.). "התנהגותם מבטאת כאילו משאלה כמסה שלא ליצור קשרי אנוש שייאלצו לנתקם מקץ זמן קצר" (1972, 104). בדרך זו הם מנסים להפחית את הצער הכרוך בפרידה הכפויה.

תלותם של ילדים ובני נוער בהוריהם, המחליטים על שינויים בחייהם, כגון: מעבר למקום מגורים חדש ועוד יותר "עלייה", אמורה **ליצור אצל ההורים** מחויבות ואחריות לכך שילדיהם יחוו ביטחון ויוכלו לסמוך עליהם. בפועל, מאחר שתפקוד משפחות ביחס לילדיהן הוא מגוון, ניתן להניח כי גם אצל ילדי עולים לא כולם זוכים לתחושת סולידריות וגיבוי בקשיים.

אביאל (1979) מצאה כי משפחה, שאותה סיווגה על פי תפקודה ביחס לילדיה כ"חמה", מהווה גורם מעודד ותומך בשינויים שמתבגרים בשכונת התקווה צריכים לעבור במגוון תחומים: להצליח בלימודים על יסודיים, להתמיד בעבודה, ליצור קשרים חברתיים משמעותיים עם בנות, לאמץ נורמות של "החברה הרחבה" ועוד. משפחות שאותן סיווגה כ"אכפתיות" או "מזניחות" לפי תפקודן (גם זאת ביחס לילדיהן), לא הצליחו להעניק להם את המשאבים הנחוצים בתהליך התבגרותם. בשנים שבהן נערך המחקר (1971-1973) זה התבטא, אפילו, בכך שנערים אלה לא המשיכו בלימודים מעבר לבית הספר היסודי (אז, כיתה ח').

ממצאי מחקרם של מש ודינאי (אביאל, בעבר) (1994) חיזקו ממצא זה בקשר להסתגלות לצה"ל. ב"ניתוח מבחין", שהתבסס על ראיונות עם חיילי מקא"ם ("נערי רפול"), נמצא כי טיפוסי המשפחות השונים מנבאים את טיב הסתגלותם של חיילים אלה לצה"ל. ממצא זה חשוב במיוחד לנושא הנדון במאמר זה, לאור העובדה שמסגרת מקא"ם תמכה וליוותה חיילים ששירתו בה. ובכל זאת, מצא המחקר כי אופי התפקוד של המשפחה משפיע בצורה משמעותית על מרכיבים שונים של תפקוד בנה, חייל מקא"ם, בצה"ל.

מחקרים העוסקים בצעירים שעלו מחבר העמים מציגים את קשייהם בתהליך ההסתגלות. בחרנו להתייחס רק למעטים ממחקרים אלה, שכל אחד מהם מציג פן הרלוונטי לנושא עבודה זו. מחקרן של סלונים-נבו, שרגה ועבדלגני (1999), הציג את תפקודם הלימודי, ההתנהגותי והנפשי של תלמידי תיכון עולים ממדינות חברה-עמים, והשווה אותו לתפקודם של ילדי הארץ שהוריהם עלו מברית המועצות לשעבר בשנות ה-60 וה-70. המחקר לא מצא הבדלים מובהקים בין העולים לילידי ישראל, וגילה תופעה שהחוקרות מגדירות כמעניינת, ולפיה המתבגרים **בשתי** הקבוצות ביטאו מצוקה נפשית גבוהה יותר מהנורמות של מתבגרים **ישראלים** (ההדגשה במקור, ע.ד.). שאינם ממוצא רוסי.

לעומת מחקר זה, מירסקי, ברוך-דריימן וקדם (1999) בחנו את מאפייני רשת התמיכה החברתית של צעירים עולים מברית המועצות לשעבר, והשפעתם על רווחתם הפסיכולוגית במהלך הקליטה בארץ. בשונה מהמחקר הקודם, מחקר זה כחן אוכלוסיה של **סטודנטים** עולים, ומצא כי מרבית מקורות התמיכה החברתית נמצאו בתוך קהילת העולים, וכמחציתם בתוך המשפחה. הן אף מצאו כי תמיכה חברתית זו הייתה קשורה למיעוט המקרים של מצוקה פסיכולוגית, במיוחד בקרב **גברים**, ואף עשויה הייתה להוות חוסן שפעולתו ארוכת טווח.

איזיקוביץ (2003) עמדה על ההבדלים בתהליך ההסתגלות של צעירים על פי מגדרם. היא

אמנם מציינת בהכללה, שההורים הרוסים עסוקים בבעיות הקיום, ולכן, לצעירים [בלי קשר למגדרם ע.ד.] לא נותר אלא ללבן את בעיותיהם עם בני גילם מאותה תרבות (2003,106), אולם, היא מתארת תגובות שונות של בנים ובנות למציאות זו. בעוד הבנים הציגו את השתייכותם לקבוצה ההומוגנית של בני אותה תרבות כעניין של בחירה, בין הבנות נשמעו קולות שהודו כי המצב נכפה עליהן (2003,107). הבנות ייחסו לתפקיד החברתי של בית הספר חשיבות גדולה בהרבה מזו שייחסו לו הבנים. לדברי החוקרת, מכיוון שהבנות נוטות יותר להתעניין בקריירה מתחומי מדעי החברה והרוח [בדומה למקבילותיהן, הבנות הישראליות, ראה, איילון, 2000, ע.ד.], האוריינות התרבותית הישראלית יותר חשובה בעיניהן, והסגירות התרבותית המתמשכת נתפסת בעיניהן כסכנה לעתידן. לכן, לדברי איזיקוביץ, הבנות מחפשות באופן פעיל דרך להימלט ממצבן זה. אולם, בדרך פרדוקסלית משהו, איזיקוביץ מדברת על כך שהבנות רואות את בני גילן הישראלים כבעלי עוצמה, ומשתמשות בחוסר העוצמה שלהן כמנוף.

הבנות אימצו תפיסה סבילה של עצמן וציפו ליחס אבירי כלפיהן מבני גילן מהתרבות המקבלת [האם בעיקר מהבנים? ע.ד.]. הוותיקים, לדעתן, היו חייבים לגלות עניין בעולים החדשים וליזום התקרבות בין-קבוצתית בתוך בית הספר. עם זאת, בעיני הבנות החיזור הבין-תרבותי נתפס ככרטיס כניסה לעולמם של העמיתים מהתרבות המקבלת, ורוב הבנות גילו יחס אינסטרומנטלי ולא רגשי כלפי יחסים מעין אלה (2003, 106-115). לעומת זאת, איזיקוביץ מצאה שיש חשיבות רבה לקשרים החברתיים בין העולים, שמתגבשים לחבורות, ותוך כדי מתן פרשנות לחוויותיהם מסייעים זה לזה בתהליך התבגרותם בארץ, שעדיין נראית להם זרה (2003, 106-107). יצוין כי איזיקוביץ מתייחסת במחקרה למתבגרים רוסיים, אך לא מציינת כמה שנים הם מתגוררים בארץ. כלומר, עד כמה הם חדשים בה התבגרותם.

גביעון (2007, 156-158) מציינת כי גם עולים שבחרו בראשית העלייה לישראל לאמץ זהות ישראלית, בשירות הצבאי או בלימודים הגבוהים, הרי שכאשר הם נפגשים עם עמיתים מרקע דומה הם מאמצים מחדש זהות רוסית. ועוד היא מוסיפה כי **צאצאיהם** של בני הדור הראשון להגירה, שתכופות נכשלו בשוק העבודה להשיג עמדות דומות לאלה שהיו להם בארץ מוצאם, רוצים לפצות את המשפחה על הירידה בסטטוס, ולמקמה מחדש בסטטוס שהיא ראויה לו באמצעות הישגיהם האקדמיים. לכן, הצעירים מייחסים חשיבות רבה להשכלה הגבוהה.

אמסלם וישראלאוילי (2001) בדקו הבדלים בהתייחסות של עולים מחבר העמים והוריהם לצה"ל, בהשוואה להתייחסות של ישראלים ותיקים, ומצאו כי הזיקה של הראשונים חלשה יותר. בעקבות ממצאי מחקרם הם המליצו לפתח תוכניות התערבות מיוחדות לעולים, שיתמקדו בחיזוק ההיבטים הערכיים ובחשיבות השירות הצבאי במדינת ישראל (2001, 144-145). מעניין, כי למרות שהחוקרים ציינו את הקשיים הרגשיים והחברתיים הצפויים לעולים, משום מה, הם לא המליצו להתמקד גם בהכנה הקשורה להיבטים אלה [זאת, על אף שבתוכניות ההכנה לצה"ל המיועדות לישראלים ותיקים, קיימת התייחסות ניכרת לקשיים אלה, ע.ד.].

בן-שלום והורנצ'יק בחנו את הגורמים לנטייה להיטמעות ולהשתלבות, והעלו את ההשערה שקשר חברתי משפיע על מידת ההסתגלות. בין השאר הם מתייחסים למחקרם של לפרומבואז ואחרים (1993), אשר מצאו כי ריבוי רשתות של תמיכה חברתית בקרב מהגרים מעלה נכונות להשתלבות. מחקרם של לפרומבואז ושותפיו מאשר למעשה את הממצאים במחקרם של וינטראוב וברנשטיין (1965) שהובאו לעיל. כמוהם, בן-שלום והורנצ'יק מצאו שהקשר המטמיע של צה"ל, במיוחד במסגרות שבהן תפיסת הלכידות גבוהה, מהווה משתנה מתווך חלקית בקשר שבין זהות לאומית להסתגלות.

מאמרם של מאנע, אור ומאנע (2004) מבחין בארבע אסטרטגיות של השתלבות בחברה הישראלית. האסטרטגיות, על פי מחקרם, מתבטאות באימוץ של אחד מארבעה דפוסי זהות: זהות מורחבת, זהות מתחרה, זהות מתבדלת, אובדן זהות. מיון זה מתבסס על אסטרטגיות המפגש הבין-תרבותי של ברי:

1. אינטגרציה – שימור התרבות המקורית וקבלת יסודות מהתרבות החדשה.
  2. בידול-הפרדה – שמירה רצונית או כפויה של התרבות המקורית ודחיית התרבות החדשה.
  3. הטמעה – נטישת התרבות המקורית לטובת החדשה.
  4. שוליות – נטישת התרבות המקורית ללא קבלה של התרבות החדשה.
- דפוס "הזהות המתחרה", שהמאפיינים התצפיתיים של "בידול-הפרדה" במחקרם של מאנע, אור ומאנע מהווים תרגום שלה, מאפיין את ה"תיכוניסטיות", כפי שיוסבר להלן. דפוס זה מבטא את נכונות העולים להיאבק באופן אקטיבי להשגת כוח או משאבים חברתיים רבים יותר, וממעיט בערכם של ה"צברים" בעיניהם, בסגנון חייהם ובקשרים החברתיים עימם.

השיטה

המאמר מתבסס על שנים עשר ראיונות עומק עם נערות*, שעלו מחבר העמים בילדותן המוקדמת (בין השנים 1990-1996), בהן שמונה תלמידות י"ב בתיכון בגוש דן וארבע חיילות בראשית דרכן ולהלן, נשתמש בכינוי "תיכוניסטיות" לכלל המרואיינות, ע.ד.]. המפגש עם הנערות התקיים סמוך לקיוסק השכונתי, מקום המפגש הקבוע שלהן. ה"תיכוניסטיות" היו חברות קרובות. הראיונות נערכו בחורף שנת 2007/8.

בראיונות אלה השמיעו ה"תיכוניסטיות" סיפורים (נרטיבים) שחזרו על עצמם ושימשו לבחינת המשמעות של מציאות חייהן. הכלי של "סיפורת אישית" (Personal narrative), בדומה לזה שהובא במחקרה של שלי-ניומן (1996, 281), משתמש בסיפורים אודות האירועים היומיומיים והמעשים יוצאי הדופן בחיים, לא כבדיווח "עובדתי" של אירועים, אלא מעניק

* הראיונות נערכו על ידי גילה סטחי, במסגרת סמינריון בנושא: "עולים ומתבגרים" במכללת סמינר הקיבוצים בשנת תשס"ח, בהדרכת ד"ר עמיליה דינאי.

להם את האמת של ההתנסות. רצף אירועים כשלעצמו אינו נתפס כסיפור, אלא המבנה העלילתי הוא הבונה את הסיפור. עלילה בהקשר זה משמעה: התחלה, אמצע וסוף, וקשרים סיבתיים בין אירועים. לפי תפיסה זו, **המספרים**, במודע או שלא במודע, מארגנים את האירועים שקרו ובונים לעצמם היסטוריה אישית, שיש בה **סיבתיות** הנותנת משמעות לאירועים.

העובדה, שבראיונות שונים חזרו מוטיבים דומים בסיפורת האישית נתנה בסיס להבנה שהייתה כאן חוויה אישית שחזרה על עצמה אצל מרואיינות שונות ויצרה אצלן (אולי, ללא ידיעתן את כל הפרטים בהיסטוריה האישית של חברותיהן) שותפות גורל בהווה, בשלב המעבר שלהן מהתיכון לצבא, או לחיים בוגרים (ללא שירות צבאי). דמיון בסיפורת האישית נמצא במחקרה של שלי-ניומן, כמו בעבודה זו, אולם תכני העלילה שנמצאו במחקרה, שבחן תהליכי קליטה של עולים בשנות החמישים, היו שונים (1996, 291-298).

מעבר לניתוח משמעות ה"סיפורת האישית", שימשו הראיונות לחוקרות אמצעי שאיפשר להן לסווג את טיפוס המשפחות על פי תפקודן. דרך זו של ראיון ננקטה במחקרו של מש (1988), וזאת, בשונה מהמחקר הראשוני (אביאל, 1979), שהתבסס על תצפיות. מרכיב אחד בלבד בו, המצוי בתוך ההגדרה האופרטיבית של טיפוס המשפחה ה"חמה", הסתמך על עדויות נערים שהוריהם מעוניינים לעזור, מתחשבים ומבינים. במחקרו של מש (1988) סווגו המשפחות על פי עדויות חיילי מקא"ם בלבד. אולם, בשונה ממחקרו של מש (ראה גם מש ודינאי, 1994), **העדויות של הנערות בעבודה זו** לגבי היחסים התוך-משפחתיים, לא עלו כתוצאה משאלות המכוונות ישירות לנושא זה, אלא מסיפור חייהן כפי שהן בחרו לספרו.

המשפחה בראי החוויות של בנותיה

ה"תיכונסטיות" תיארו בראיונות את קשיי הקליטה של הוריהן, שרובם זנחו את מקצועם כדי לפרנס את משפחתם. מתוך שתיים עשרה, רק בשלוש משפחות שני ההורים אקדמאים ומשלח ידם קרוב לתחום לימודיהם ועיסוקם בעבר. בשאר המשפחות, שבחמש מהן אחד מבני הזוג אקדמאי, התפרנסו ההורים תחילה מעבודות שהזדמנו להם, אך לא בהתאם ליכולתם האקדמית והמקצועית. חלק מההורים, לאחר תקופה שבה עברו בעבודות כפיים, הצליחו להשתלב בעבודה הקרובה לעיסוקם בארץ מוצאם. למשל, זוג הורים מוסיקאים התחילו את דרכם בעבודות ניקיון וסבלות, ולאחר שלמדו את השפה עברו לעסוק בכתיבת מוסיקה או בלימוד נגינה. חוויות הילדות של ה"תיכונסטיות", כפי שיוצגו להלן, אינן רק ביטוי ישיר למצבן החברתי-כלכלי של הוריהן. הנערות מציגות בסיפור חייהן שני מוטיבים החוזרים על עצמם בגירסאות דומות:

1. "עקירה"

הנערות הסבירו את הגירת הוריהן ברצון להימלט מהאנטישמיות ובקיפוח שממנו סבלו, בעיקר בהיבט התעסוקתי. ההורים ראו את העזיבה כשינוי לטובה, אולם בעיני הנערות נחווה העלייה כ"עקירה" טראומטית. הן לא שותפו בהחלטה לעזוב (כנראה, גם בגלל גילן הצעיר). ג' "זוכרת

את המתח והבהילות לעלות, בלי כסף, בלי הביטחון לאיזו מציאות פניהם מועדות. רצו לברוח ולפתוח דף חדש". ההגעה לארץ נדמתה בעיני הנערות ל"רכבת דוהרת". א' מספרת ש"נזרקה" למציאות חדשה. ג' מתארת מעבר תכוף בין דירות. המעברים גרמו לה, לדבריה, תחושת חוסר יציבות ולכן לא ביססה מערכת יחסים ולא נקשרה לאנשים. זכר חוויות הפרידה והניתוק כאבו מדי.

שתי אחיות שרואיינו גרו תחילה עם הוריהן המסוכסכים, סבא וסבתא ורודה. במשך הזמן התגרשו ההורים והן עברו דירות ונעו בין דמויות שטיפלו בהן לסירוגין, חוו אי יציבות, חוסר ודאות ונדודים. ת', הבת הבכורה, העידה על עצמה שהייתה מבולבלת, לא ידעה מה מקומה בעולם ומה משמעותה במשפחה, ולכן התמרדה תכופות ואף גנבה בגדים בחנויות בעיר. ע', האחיות הצעירה, שהשתדלה להיות הבת הנוחה, הטובה, זו שעושה מה שנדרש ממנה בלי להתקומם, ציינה ש"היא מרגישה כאילו הכניסו אותה לבקבוק, וצוואר הבקבוק מאיים לחנוק אותה. נשמתה כלואה בגופה כמו ציפור בכלוב".

א' הגיעה לארץ אחרי שבמשך שנתיים התגוררה בדרום אפריקה. הוריה חוו את העלייה לישראל כהגירה שנייה, אך כזו שמיועדת להיות קבועה. אבל לה, כילדה, היה קשה להבין את המילה "קבועה", והיא נותרה בציפייה לעזיבה נוספת. מי שהקלה, לדבריה, על הבלבול הייתה סבתה, כי "היא הייתה יציבה וחזקה, ותמיד הייתה..." במבט לאחור היא סברה שאילו היו הוריה משתפים אותה בהחלטות ומסבירים לה על המעברים, אולי הייתה נחשכת ממנה "טראומת הלא-ידוע".

מ' מספרת כי אביה, ימאי שאינו יהודי, מנסה מדי פעם לרתום את המשפחה כדי לנודד למקום אחר. האם והאח מתנגדים, והיא עצמה חושבת שאולי תיענה להזמנתו. לדבריה היא חוותה כבר עקירה אחת, ובפעם השנייה יהיה, היא חושבת, קל יותר, מה גם שהיא לא מרגישה חלק מההוויה הישראלית או מתרבותה. הביטויים ש-מ' משתמשת בהם מצביעים על חוסר קביעות ושייכות כחוויה קיומית (נדודים). היא אמנם מתייחסת, כמו שאר המתבגרות, למעבר כאל "עקירה", אך חושבת שהשנייה תהיה פחות מכאיבה, כי היא עדיין לא נטעה שורש במציאות הישראלית.

כ' עלתה לארץ בהיותה בת ארבע עם אמה. אביה שאינו יהודי, החליט להישאר שם והקשר עימו ניתק. כ' אומרת שחייה לא צפויים: לא הכינו אותה לעזיבה בלי האב, למפגש עם ארץ חדשה, למצוקה כלכלית ונפשית, ואף לא לחוסר נאמנות (כתכונת אופי) של חתולה שקיבלה ושהייתה לה כדבריה 'נס חייה'. לדבריה, כל שנה היא חוגגת עם אמה את יום העלייה לארץ, ובכל שנה שעוברת היא מתפללת להרגיש חלק מהישראליות [אך משאלתה עדיין לא התגשמה והיא חשה לא שייכת, ע.ד.]. בדומה ל-כ', י', שקיים בה חשש מהלא-ידוע, כמו הפתעה לא נעימה [הד לחווית העקירה ולקשיי ההסתגלות שחוותה? ע.ד.], גם היא מקווה שעם השירות בצבא תמצא מענה לשאלות: מה האני שלה, ולאן היא משתייכת.

אפילו פ', היחידה שסיפרה כי הוריה תמכו בה בתהליך ההסתגלות, סיפרה כי צרובה בה חווית התאקלמות לא קלה, אך בשונה מחברותיה, היא משתמשת במושג 'התאקלמות', רוצה לומר, כנראה, שהצליחה לפתח תחושת שייכות.

2. "הליכה לאיבוד"

סיפורים על הליכה לאיבוד חוזרים אצל מרואיינות שונות. א' מספרת שכאשר הייתה בת שש הלכה בשעות אחר הצהריים לחברה שגרה לא רחוק, וכאשר רצתה לחזור הביתה לפני שיחשיך וידאגו לה, היא טעתה בפנייה, המשיכה לחפש, ובתוך כך התרחקה מהבית עוד יותר. מבוגר שפגשה שאל אותה למה היא לא בבית, אבל היא שתקה. האיש שידע היכן ביתה ליווה אותה, אבל כשהגיעה הביתה לא היה לה אומץ לספר על מה שקרה לה, ובבית קיבלו אותה באדישות. אף אחד, לדבריה, לא הבחין בכור שנפער אצלה בלב. היום, היא אומרת, לא רק הילדה הלכה לאיבוד, אלא גם הנשמה התועה עדיין מחפשת את דרכה.

נ' זוכרת שהצטרפה לדורתה כשזו ערכה קניות בשוק. מאחר שהסלים היו כבדים, ביקשה ממנה דורתה שתחכה עם הסלים באחד הרחובות הצדדיים בשוק. כאשר הדודה לא הגיעה היא החלה לדאוג שמא קרה משהו רע לדורתה, וככל שחלף הזמן, החשש הפך לפחד גדול. היא לא ידעה מה לעשות. לבסוף חזרה דורתה עם ממתק, אך הוא לא המתיק את רגשות הבדידות והפחד שחשה.

ע' מספרת שבאחד הימים חלתה ונשארה בבית. אמה התלבשה ואמרה שהיא יורדת למכולת לקנות סיגריות. לאחר שחלף זמן רב ואמה לא חזרה, היא החליטה לגשת למכולת ולראות מדוע לא חזרה. במכולת נאמר לה שהיא הייתה שם מזמן. היא דאגה, חששה שקרה משהו רע, והלכה לחפש אותה במכולת מרוחקת יותר, וגם שם האם לא הייתה. היא חזרה הביתה מפוחדת ומבולבלת, ושם חיכתה לה אמה, ששאלה אותה מדוע לא נעלה את הדלת כשיצאה מהבית... שלושת הסיפורים מלמדים לא רק על אובדן דרך, אלא גם על "היפוך תפקידים" – ילדה הדואגת למבוגר, אם או דודה, "שלא ידאגו", שמא קרה להן משהו רע, ואחת אף הולכת לחפש אותה. התהליך נראה כחוויה מציקה ומתמשכת, אך התגובה למצוקה הרגשית שחוו הילדות הייתה אדישות, ניסיון לפצות בממתק או גערה על אי נעילת הדלת. האכזבה שנגרמה לילדות אלה בוטאה על ידי הראשונה: בור נפער אצלה בלב, והיא מחפשת עד היום את נשמתה התועה. הילדות התקשו להבין ולקבל את העובדה שלא דאגו להן.

צעירות אחרות מספרות על חוויותיהן כ"ילדות מפתח". א' זוכרת שכילדה ענדה מפתח על הצוואר. הלכה בבוקר לבד לגן, חזרה לבד הביתה וחיממה לעצמה אוכל. הוריה היו רוב הזמן מחוץ לבית. סיפור חייה נראה כל כך שונה מהמוכר כיום לגבי ילדי גן, שיש נטייה להטיל ספק מסוים באמיתותו, במיוחד כשהיא ציינה בהקשר אחר שיש לה אחות מבוגרת ממנה (שאוּלִי, לפחות, היא זו שחיממה את האוכל), אבל הדברים סופרו מפיה, ואין להטיל ספק בתחושות הבדידות והנטישה העולות מהם. רבות מספרות על היעדרות של ההורים רוב שעות היום מהבית ועל בדידותן במשך שעות ארוכות.

כ' מספרת על עצמאותה. מגיל צעיר הלכה לבד לגן עם מפתח בכיס וחזרה לבד. יום אחד התבלבלה ואיבדה את הדרך. היא בכתה ובמקרה עברה שכנה, שליוותה אותה הביתה. מאוחר יותר, בהסכמת אמה, הביאה לה השכנה חתולה, שהייתה, לדבריה, 'הנס של חייה': פתאום היה למי לחזור, וממי לקבל ליקוק. היה לה את מי ללטף ולאהוב. כ' הראתה תמונה של החתולה

שהייתה איתה, על אף שבשלב מסוים היא נעלמה לפתע מחייה. פתאום, לדבריה, הקשיים שהיו לה התגמדו. ולאחר שלמדה עברית אף הזמינה חברות שיכואו להתפעל מהחתולה היפה שלה.

המקורות מלווה את כ' כמו גם את חברותיה, כשהן פוגשות "אנשים טובים" שהראו להן את הדרך הביתה, ולכך נוספות הריקנות שעליה מספרת כ' והעובדה שחתולה היא היצור שמעניק תחושה שיש תכלית לשיבה הביתה – מישהו מחכה לה שם. ליקוק זה הרבה, במיוחד כשיש קשר הדדי וניתן אף ללטף את החיה המלקקת באהבה. כל אלה מבטאים את הריק הקיומי של אלה, שאפילו חתול לא היה להן בשוכן לביתן הריק. המילה "פתאום", החוזרת בדבריה, מבטאת את הבלתי צפוי כשגרת חייה.

חויית העקירה מתחברת, אפוא, להליכה לאיבוד. בשתייהן יש נודדים, פחד, מקריות בלתי צפויה, אי שייכות ובדידות.

חיים ב"משפחה מזניחה"

אביאל (1979) ומש ודינאי (1994) מנו את מאפייניה של "משפחה מזניחה", בהתבססם על תצפיות שערכו לגבי דרך התייחסותם של הורים לילדיהם. המיון הינו אמפירי ומתייחס לצירוף של שני משתנים: מידת הפיקוח המשפחתי המופעל על הילדים ואופי ההתייחסות אליהם, אשר נע מהתייחסות אישית (המודעת לכך שכל ילד הוא בעל אישיות ייחודית שלו וצרכים ספציפיים) ועד להתייחסות מכלילה, קטגוריאלית (הרואה את הילד כמי שמאופיין בהתאם לשיוכו הקטגוריאלי: גיל, מיגדר וכד'). התייחסות קטגוריאלית מבטאת גם את תפיסות העולם של הורים לגבי צורכי ילדיהם, שלא תואמים אותם בפועל. למשל, התעלמות מצרכים חברתיים של ילדים, התעלמות מתחושת הביטחון העצמי הנובעת מעצם קיומם של יחסי אחיות. המיצרף של משתנים אלה, בהתייחס למשפחה "מזניחה", כולל התעלמות מצורכי הילד, ובמיוחד חוסר היענות בעת צרה, גילויי איבה כלפי הילד, היעדר פיקוח על התנהגותו, סגירות של הבית בפני זרים, במיוחד חברים של הילד, היעדר התכנסויות משפחתיות והתכחשות לאחריות הדרת של אחים.

מבלי להיכנס לפרטים נוספים, ניתן לראות כבר בהתרשמות ראשונית כי במוטיבים של "העקירה" וה"הליכה לאיבוד" מגולמים כמה ממאפייני משפחה מטיפוס זה. מעניין, אם כי לא בהכרח מפתיע, שמאפיינים של "משפחה מזניחה", שתוארו על ידי המרואיינות בקשר לחוויות של עלייתן וקליטתן בילדותן המוקדמת, מתקיימים בהיבטים שונים בהמשך חייהן ובהתבגרותן. המאפיין הבולט יחסית בהיעדרו הוא מקומם של אחים בחייהן של המרואיינות. חלקן בנות יחידות, לשלוש יש אח או אחות, ורק לאחת, פ', שמשפחתה שונה במאפייניה ומתוארת כ"משפחה חמה ותומכת", יש אח ואחות. המרואיינות כמעט שלא תיארו מערכת יחסים עם אחיהן או אחיותיהן.

ההתעלמות מצורכי הבנות החלה בילדותן ונמשכה מאוחר יותר. שתיים מהבנות נשלחו לפנימיה וציינו כי השוות שם הרחיקה אותן עוד יותר ממשפחתן. אמן של שתיים מהמרואיינות

אחיות) התאבדה, כך שהן ננטשו על ידה, ומי שלמעשה גידלו ומגדלים אותן עד היום הם הסבא והסבתא שלהן [מסיבות אחרות, אף אביהן נטש אותן]. הנטישה כחוויה קיומית ליוותה את המרואיינות לא רק בהקשר המשפחתי. רבות מהן דיברו על מעבר תכוף בין דירות ומקומות מגורים כחוויה של ניתוק קשרים. מתוך הדברים לא עולה האשמה של ההורים בחוויות קשות אלה, אך ניתן להבין שההורים לא התחשבו בהן כאשר החליטו להחליף מקום מגורים. אנ' ציינה את הקשר האמיץ שהיה לה עם חברה בפנימיה ואת תחושת הריק וחוסר השייכות שחשה כאשר זו עקרה לקנדה. מובן שאין לחוויה זו קשר להורים, אך היא כשלעצמה מחדדת את חוויית הנטישה כבעיה קיומית. בנות רבות מדברות על התחושה שאינן שייכות, שחוויית הנטישה היא אחד הגורמים לה.

ג' סיפרה שמגיל צעיר לא שיתפה אף אחד בקשיים שלה. לא היה לה את מי לשאול, היא גם לא ידעה עם מי להתייעץ והרגישה בודדה. עד היום היא מרגישה שהבדידות היא חלק בלתי נפרד ממנה. כאשר קיבלה בפעם הראשונה את המחזור החודשי, לא ידעה מה לעשות וחיכתה שהדימום יחלוף. כאשר סיפרה לבסוף לאמה, נענתה שעליה לשים צמר גפן בחסכנות. היום היא מבינה שלא קיבלה מאמה הדרכה כיצד לשמור על היגיינה באותם ימים וגם לא הסבר על משמעות קבלת "המחזור" [שלא לדבר על אמפטיה לחוויה מבגרת זו. ע.ד.].

במקרים פחות קיצוניים המרואיינות מספרות על היעדר פיקוח מצד הוריהן. מ' מספרת כי הוריה הפכו מ"הורים קפדנים" ל"עובדים חרוצים עם מוסר עבודה גבוה". אמה הייתה בעבר הדמות הדומיננטית בבית, אך כיום היא עסוקה, והאב נמצא יותר בבית. היא עצמה סובלת מעודף משקל, שאותו היא מייחסת לנחמה שחיפשה באוכל בהיותה אבודה ובודדה. אביה מפנק אותה לעתים בבישול מאכל רוסי שהיא אוהבת, אבל לדבריה הוא בגדר ילד מגודל ומבולבל שמרגיש לא שייך. וכך, במקום שהוא ייתן מענה לצרכיה הרגשיים והאחרים, היא מרחמת עליו.

אלי' מספרת שנהגה לגנוב מחברותיה טושים, מחקים ריחניים ולפעמים אוכל. המורה סיפרה לאמה על מעשיה, אך אמה לא הטיפה לה מוסר. רק כאשר רצתה פעם ללכת לחברה, אמרה לה אמה שלא תלך, כי חברתה תבייש אותה על מעשיה. כלומר, במקום להסביר לבתה שעליה לחדול ממעשים אלה, השתמשה האם במידע שנמסר לה כדי להרחיק אותה מילדים אחרים.

נ' מציינת שהיא לא משתפת את הוריה ולא מתייעצת איתם. הם לא דאגו לה כשהייתה צריכה אותם, והם לא מכירים אותה ואת עולמה.

מהילדות המוקדמת עולות חוויות של חוסר רגישות מצד ההורים. כך למשל, סיפרה אחת מהן על אמה שבאה להתלונן על כך שמכים אותה בגן, ולעיני הילדים הפשיטה אותה כדי להראות את הסימנים שעל גופה. הבת פירטה את פרטי הלבוש שהאם הפשיטה ממנה עד שהורידה את מכנסיה וכל הילדים לעגו לה. העובדה שאחרי כ-12 שנים החוויה עדיין כל-כך חיה אצל הבת, מוכיחה עד כמה צורבת הייתה הבושה.

י', תלמידת בית ספר, גזרה את שיערותיה מתוך כעס ובתגובה עשו לה ההורים קרחת. התספורת החדשה גררה תגובות של לעג ודחייה, שהחזירו אותה לזכרונות הקשים שחוותה בגן הילדים.

כמעט כל הבנות עובדות למחייתן, רובן מגיל צעיר, חוץ מ-פ', שהוריה מימנו לה אפילו ניתוח פלסטי. כל האחרות ידעו שאם הן רוצות להשיג משהו, עליהן לעבוד לשם כך. ג' סיפרה שלא רק שעבדה למחייתה, אלא אף עשתה עבודות רבות בבית. היא קיוותה שתקבל בתמורה חיוך או חיבוק, אך לא זכתה לכך. לדבריה, גם ברוסיה אמה הייתה אישה קרירה ולא מחבקת, ובארץ נוספו לה טרדות פרנסה.

ע' הצליחה, לאחר מאמץ, לקבל רשות לגדל כלב. הכלב הוא היצור הכי קרוב לליבה ומקבל אותה בלי ביקורת. העיסוק בכלב קירב אותה לילדים אחרים המגדלים כלבים, ובעזרתם למדה להיפתח לסביבה. יודגש, שמאחר שהמפגש בין כלבים קורה בחוץ ולא בבית, הצליחה **ע'** ליצור קשרים חברתיים, וזאת בשונה מכ' שרצתה להתגאות בחתולה שלה ולהזמין חברות לביתה, אבל נתקלה בהתנגדות מצד אמה.

רוב המרואיינות לא הביאו בילדותן חברות הביתה וסבלו מבדידות חברתית. רק בכגרותן מצאו זו את זו, ויש להן, כפי שניסחה אחת מהן, "עולם פנימי משותף". יצוין, כי גם בזמן שבו נערכו הראיונות, הבנות עדיין לא מביאות חברות לביתן. הן נפגשות ליד קיוסק שבו עבדה אחת מהן, או בפארק סמוך. גם הראיונות נערכו שם ולא בכיתהן. גם מפגשים משפחתיים כמעט שלא צוינו והמרואיינות לא סיפרו על ארוחות משותפות, אולם הזכירו שבמשפחות רבות חוגגים את יום העלייה לארץ.

עוגנים זמניים לחלק מהנערות

המרואיינות, שהכירו היטב את חייהן של חברותיהן, המרואיינות האחרות, ידעו שרק משפחתה של פ' מהווה "משפחה חמה". היא והאחרות ראו במשפחתה "בועה של שפיות". בשונה מכל האחרות, סברה פ' ש"הוריה עלו תוך החלטה משפחתית להישאר יחד, בטוב וברע". כלומר, בשונה מחוויית העקירה, המשותפת לכל המרואיינות, במשפחה זו הייתה מלכתחילה תחושת לכידות, על אף הקשיים.

המרואיינות התקשו ליצור לעצמן "אזורי יציבות אישיים", אך ציינו בכמה מקרים את חשיבותה של הסבתא ואת מקומה בחייהן. האחיות הן היחידות שנתמכו הן על ידי סבן והן על ידי סבתן. בנסיבות חייהן הקשות במיוחד, הסבים היו והינם גם היום המבוגרים הדואגים לצורכיהן ויוצרים חוויה של בית. האחיות הבכירה, המרדנית, מעריכה פחות את תרומתם לחייה ואף ניסתה, ולאחרונה [אחרי תום הראיונות, ע.ד.] אף הצליחה, לקבל בצבא מעמד של "חייל בודד" על ההטבות שנלוות אליו. אחותה, לעומתה, מעריכה מאוד את תמיכתו הבלתי נלאית של סבה, שדירבן אותה להצליח בלימודים, נמצא תמיד לצידה ויש לו ציפיות גבוהות ממנה. היא חשה מחויבות כלפי סבה וסבתה שליוו אותה מאז לידתה, ואינה רוצה לאכזב אותם.

אלי' מתארת את סבתה כמי שדאגה לצורכי היום-יום שלה בזמן שהוריה היו רוב הזמן מחוץ לבית. סבתה גרה עימם, והייתה לה ולאחיה הצעיר כמו אמא. היא בישלה, קיבלה אותם מבית הספר, טיפלה בהם כשחלו, וליוותה אותם לגינת המשחקים. ואמנם, מדובר פה בסבתא, אך ניתן לראות כי הביטויים שתיארו את **אלי'** ואחיה כיחידה אחת, שיקפו תחושת יחד ושותפות

גורל, שכנראה הייתה להם, ע.ד.]. לדברי אל' הסבתא היא זו שעודדה את ההורים להישאר בארץ על אף קשייהם, והעניקה עזרה מרובה למשפחה; בעשייה, בליכוד, בארגון ובמתן עצה. בהכללה, אל' תיארה את סבתה כמי שהייתה "העמוד שתומך במשפחה". לאחר פטירתה אחיה הידרדר בלימודים, הצטרף לחבורת משוטטים והסתבך עם החוק.

י' סיפרה כי סבתה הייתה "המרגיעה המקומית". לדבריה, היא הייתה סבתא אוהבת ובה היא מצאה נחמה. אולם, הסבתא חלתה ועתה היא "נטל". כלומר, מקרים אלה של פטירת הסבתא או מחלתה, מנעו מהנכדים את המשענת והיציבות שהיא העניקה והותירו אותם להזנחת ההורים. מובן שאין פה אלא תהליכים ביולוגיים טבעיים, אך מנקודת ראותן של המתבגרות, המשענת שהייתה להן – נעלמה.

בשני מקרים שתוארו לעיל, חתולה וכלב היו עוגנים רגשיים לנערות. אולם, באחד מהם החתולה נעלמה וגרמה לנערה שברון לב ותחושת נטישה נוספת.

ע' מצאה, בשבועות שקדמו לראיון, חבר ישראלי מהשכבה שלה בכית הספר (היחידה בין המרואיינות שיצרה קשר עם צעיר ישראלי). דרכו, לדבריה, היא מבינה עד כמה העולמות שלהם שונים. "במחויבות למדינה, ברצון העז לשרת, בתפיסות העולם והמציאות, בעוצמה שלו, בצריכת התרבות, באופן הבילוי ואפילו, במאכלים המועדפים". ע' לא רוצה להתחייב ולהתמסר לקשר. נוח לה איתו כחבר שעוזר בלימודים, וכמי שאיתו אפשר לשכוח את העצב הגדול הממלא אותה. אולם חבריו מעירים הערות מיניות, ורוצים חברה רוסייה למטרות מיניות. לכאורה, נראה שיש משמעות רגשית ליחסים שלה עם החבר, אולם ההסתייגויות הרבות ממנו כישראלי, ובמיוחד מחבריו, מעלות היבטים של התייחסות קטגוריאלית לבחורים, המאפיינת את מי שגדל במשפחה "מזניחה", וההתייחסות אליה אכן הייתה כזאת (אביאל, 1979, 149-157). מכל מקום, לא נראה שאפילו ע' רואה בחבר זה נקודת משען לאורך זמן.

מרואיינת אחרת ביטאה רצון למצוא אהבה אמיתית, אך עם זאת ציינה שאינה רוצה להיות "אובייקט מיני". כלומר, ממילא מדובר בפנטסיה, אך אפילו בהקשר זה יש חשש מיחס קטגוריאלני.

החברות בין ה"תיכונסטיות" בתקופת הראיון נראתה להן כקשר אמיץ משמעותי ותומך. התפיסה על "עולמן הפנימי המשותף" צוטטה כבר לעיל. מרואינת אחת אמרה: "תמיד נהיה אחת בשביל השנייה כמו רשת ביטחון. תמיד". [המילה "תמיד" עליה היא חוזרת, באה להעצים את תחושת הקביעות המצופה. ע.ד.]. אחת הבנות השמיעה תקווה שהוריה לא יעברו שוב דירה ויגרמו לה בכך לאבד את החברות הקרובות והמשמעותיות שמצאה. הן נפגשו יום-יום, ובסביבתן היו כמה צעירים מחבר העמים שהתקרבו אליהן. בפגישות נדונו חוויות משותפות, הווי יום-יומי ותוכניות לעתיד בצבא ובלמודים. ל"תיכונסטיות" היה זה באותו זמן תחליף בהיעדר יחס ותמיכה משפחתית. אלא שבמשך הזמן שעבר מאז הראיונות נותקו חלק מהקשרים, והחבורה למעשה איבדה את משמעותה, בעיקר לטובת קשרים עם בני זוג.

מתוך מודעות לכך שבניית "אזורי יציבות אישיים" לא הייתה בשליטתן של הנערות, יש לציין את העובדה שהן ראו בחבורתן עוגן חשוב. אולי זו פרשנות סובייקטיבית, אך נראה כי

העובדה שכל הבנות האלה הקפידו להיות נשיות ומטופחות, מצביעה על ניסיונותיהן ליצור "עוגן" באמצעות הטיפוח האישי. שהרי התנהלות זו, בשונה משאר הנושאים (מלבד יצירת החבורה), היא בשליטתן, ממומנת באמצעות עבודותיהן, ובכך, מעצימה את כוחותיהן האישיים.

תוכניות לעתיד

1. השירות בצבא

היחס של ה"תיכוניםטיות" לשירות בצה"ל היה אמביוולנטי. רבות מהן לא רצו, למעשה, לשרת בצבא. הן חששו מהאימונים, מהיחס בצבא ולא ראו משמעות רבה בעצם השירות, מאחר שחלקן לא ממש הרגישו שייכות לחברה הישראלית. לעתים די תכופות היו אלה דווקא ההורים, או אחד מהם, שתמכו בגיוס לצה"ל וניסו להסביר את תרומתו הצפויה. בבית הספר התיכון הן עברו הכנה לשירות צבאי, במסגרתה הוסברו להן האפשרויות שעומדות בפניהן לגבי השירות, אך מרביתן לא התלהבו מהן וקלטו בעיקר את העובדה שהצבא יעזור להן במימון לימודיהן. הן אפילו השתמשו במושג "יממן" את הלימודים. הייתה הגזמה בציפיות הכספיות שלהן מהצבא, אך אף אחד לא טרח להחזיר אותן למציאות בעניין זה.

א' קיוותה שהצבא ייתן לה תחושת שייכות. אולי יעזור לה להתחבר לארץ, שהיא יודעת שהיא הבית שלה, אך עדיין לא מרגישה תחושת גאווה, סיפוק או ביטחון בה. **י'** ביטאה את התקווה שבצבא תמצא מענה לשאלות: "מה האני שלי?" ו"לאן אני משתייכת?". שלוש מהמרוויגנות רצו לשרת רחוק מהבית, וכל השאר – קרוב.

פ', שגדלה במשפחה ה"חמה", ראתה את השירות כהזדמנות להתבגר ולהינתק מהחיבוק המגונן של האב ומסינר האם, כדי שתוכל לפתוח פרק חדש בחייה. היא תהיה מוכנה לכל תפקיד שתשובץ בו והייתה רוצה לרכוש בצבא ידע מקצועי, להכיר חברים חדשים, ובעיקר, להרגיש שייכת. שהיא אחת מכולם. אף היא, כמו יתר חברותיה, מקווה לקבל לאחר השירות הטבות כספיות שיעזרו לה ללמוד. **י'** רוצה לשרת רחוק מהבית, רחוק מהמציאות שקשה לה איתה. היא אומרת ש"עם הגיוס תעטוף אותה המדינה בחיבוק שישחרר אותה מהצורך בחיבוקים תפלים ומזדמנים".

בעוד **פ'** ו-**י'** מאמינות בצבא כאמצעי ליצירת תחושת השתייכות, **ג'**, שהתגייסה זה מכבר וקיוותה כמוהן לפתוח דף חדש ולבנות את עצמה, חשה בודדה ביום הראשון לגיוס. היא הרגישה כאילו היא "נמצאת על חוף שלא בטוח בו, כי הגלים עלולים להציף אותה". לדבריה, בית הספר לא הכין אותה ל"קריעה הנפשית" אותה חוותה פעם שנייה. הראשונה – מרוסיה, והשנייה – "מהסביבה המוכרת והבטוחה". היא משרתת במטרה צבאית וסופגת עונשים רבים, מאחר שהיא מתקשה לעמוד בחוקי הצבא. בכל זאת, היא רוצה לשרת רחוק מהבית, ליצור קשרים עם ישראלים ולהרגיש שייכת ושלמה עם המקום שלה. היא רוצה להיפרד מתחושת חוסר הביטחון הבסיסי שמקנת בה.

הצבא, המאפשר גיור קל יחסית, היווה גורם שהמריץ את הוריה של **אנ'** לעודד אותה להתגייס, ואף לעמוד על כך בעקשנות. במיוחד התמודדה עם סרבנותה להתגייס ולהתגייר,

אמה הנוצרייה של אנ'.

ה"תיכונסטיות" בחנה את המציאות העתידית והתרשמה מחוויותיה של חברתה הקרובה באותה עת א', שהצבא מהווה מסגרת תובענית, אך משעממת ולא מתגמלת. היא התלבטה אם להתגייס ותוך כדי כך גם הביעה התנגדות לגיור, שאמה הרגישה את חשיבותו לגביה. הלחץ והסנקציות שהפעילו הוריה, דחפו אותה בכל זאת להתגייס ולעבור תהליך גיור בצבא. שנה לאחר הראיון, בינואר 2009, אנ' קרובה לסיום הגיור וחשה כי זכתה למהפך בחייה. לראשונה, היא חשה שייכת לחברה הישראלית, ועצם השימוש בביטוי שייכת למשהו, אצל נערה שחוויות נטישה ליוו אותה בבית ומחוצה לו (הגירת חברתה הקרובה מהפנימיה לקנדה) – מקנה לה תחושה שהיא אכן עברה מהפך. יתרה מזו, אנ' סיפרה (ל-ג.ס. המראיינת, ע.ד.) כי ניתקה את קשריה עם חברות הבנות, והיא מבינה שהקשר ביניהן לא היה אמיתי, כפי שהאמינה שנה קודם לכן. עכשיו היא נמצאת בקשר זוגי עם צעיר מחבר העמים, ורואה בזוגיות הזו "דבר טהור". הדים מחוויותיה הרגשיות, שהן עדיין "מבולבלות", ניתן למצוא בדברים שאמרה בקשר ליחסיה עם חברותיה מהעבר. "אני לא סומכת על אף אחד... לא בוטחת. גם בבן זוגי איני נותנת אמון מלא". דברים אלה מחד, מבטאים את תחושת ה"גילוי" של משמעות קשר אינטימי חדש ואמיתי, אך מאידך מעיבות עליו, כנראה, התנסויות ואכזבות מהעבר הרחוק והקרוב.

למרות שלכאורה, ניתן היה לצפות שאנ' תוקיר את המאמץ שאמה השקיעה בה כדי לשכנעה להתגייר, הרי שבדבריה, לאחרונה, אין נימה כזו. יחסיה עם אמה עדיין רחוקים, והיא מתלוננת על כך שאמה מתייחסת אליה כאל "ילדה שאינה מבינה דבר". ואמה של אנ' אכן גורסת (גם עכשיו) שאנ' היא ילדה. על אף שהיא יודעת על "המהפך המבגר" שעברה בתה, היא עדיין מתקשה לשנות את גישתה ולהתייחס לבת ה"חדשה" שנולדה לה – כבוגרת. דבריה לא היו מצוטטים לולא שיקפו מה שיוחס גם להורים אחרים של המרואיניות, שהתייחסותם לבנותיהן היא קטגוריאלית.

2. תוכניות ללימודים אקדמיים

התיכונסטיות נשאלו לגבי תוכניותיהן האקדמיות. כולן חושבות שהן תלמדנה באוניברסיטה ואף רוצות להגיע לתחומי לימוד שדרישות הקבלה לגביהם גבוהות. למשל: רפואה, רפואת שיניים, וטרינריה, רוקחות, פסיכולוגיה, עבודה סוציאלית, תרפיה במוסיקה ועוד. נראה שרשימת מקצועות זו, ובמיוחד ההסברים שהתיכונסטיות נתנו לבחירתן, משקפים מחד, הערכה ללימודים אקדמיים ולתגמולים הנלווים אליהם, ומאידך, רצון למימוש עצמי ולתרומה לחברה ואפילו ליקום [ע], בעלת הכלב, היא זו שרוצה ללמוד וטרינריה. היא חושבת שעם השקט שלה, והחמלה לבעלי חיים היא מתחברת לצורך הקיומי שלה לחמול ולטפח. ע.ד.] אולם, כל המרואיניות, מלבד פ', ציינו שעליהן "להשלים בגרויות". כלומר, לפחות, באותה נקודת זמן לכולן היו תוכניות, שעל פניהן נראו קשות להשגה. ההוצאות הכספיות הכרוכות בלימודים לבחינות פסיכומטריות ובאוניברסיטה מגבירות את הספק לגבי הריאליות של יכולתן

לממש את שאיפותיהן האקדמיות. הסתמכותן, שגם היא משותפת לכל המתכננות להתגייס, על העזרה הכספית שתקבלנה מהצבא, אין לה על מה להתבסס [מענק השחרור אינו מממן עלויות של שלוש שנות לימוד במוסד להשכלה גבוהה, ע.ד.]

דיון

"סיפורת אישית" מאפשרת למספר ולמאזין להכיר את האמת של ההתנסות. חוויות חייהן של ה"תיכוניםטיות" עומדות בבסיס עבודה זו. ה"תיכוניםטיות" המרואיינות מספרות בהרחבה את סיפור חייהן בילדותן. בדרך זו הן כאילו מרחיקות את החוויות הקשות של חייהן, וגם לא נתפסות בעיני עצמן כמתלוננות. יש בנערות אלה, גם בזמן שהן רואיינו, את חוויית העקירה, ההליכה לאיבוד, או לפחות החשש שכך יקרה.

שני הסברים אלטרנטיביים עשויים להיות למציאות חייהן של ה"תיכוניםטיות".

גישה 1: הסולידריות הקבוצתית כבסיס לשינוי ולהסתגלות.

גישה 2: מרחבים תרבותיים, ערכים ומוטיבציות אישיות כמעצבי תפקוד.

ממצאיהם של אייזנשטרט (תשי"ב) ווינטראוב וברנשטיין (1965, 1972), שעמדו על חשיבות הסולידריות המשפחתית ולכידות קבוצת שארות רחבה יותר, יכולים להסביר את העובדה שה"תיכוניםטיות" לא אימצו את דפוס "הזהות המורחבת", אותה זיהו מאנע, אור ומענא (2004) כאחד מארבעת דפוסי ההסתגלות התרבותיים האפשריים. ה"תיכוניםטיות" יכלו, עקרונית, לספוג חלק מהתרבות הישראלית במשך שנות לימודיהן כמערכת החינוך בישראל. בפועל, כפי שהוצג לעיל, הן אימצו זהות אלטרנטיבית, "הזהות המתחרה", שדוחה קשרים חברתיים עם "צברים" ועם סגנון חייהם, ואף מבטאת מאבק להשגת כוח או משאבים חברתיים לשיפור תנאים ומעמד.

השימוש במושג "המשפחה המזניחה" (אביאל, 1979, מ, 1988, ומש ודינאי, 1994), ששימש כלי אנליטי לניתוח המוטיבים של "עקירה" ו"הליכה לאיבוד", שעלו בסיפורת האישית של ה"תיכוניםטיות", הוא מקרה פרטי של המודל, המסביר שינוי באמצעות סולידריות משפחתית. אלא, ששינוי מתאפשר כאשר המשפחה היא "חמה", ובהיותה כזאת היא תומכת בשינוי. המשפחה "המזניחה" לא מספקת לבנותיה נקודת משען לשינוי ולהסתגלות, ולכן הן נוטות לשמר דפוסי חיים ותרבות קיימים, ומכאן "הזהות המתחרה" שמאפיינת את ה"תיכוניםטיות".

יודגש, שהניתוח בא לומר כי לא כל הילדים העולים חוו את חייהם בדרך זו. הדגשת הייחוד בחוויותיהן של ה"תיכוניםטיות", באמצעות השימוש במוטיבים של "עקירה" ו"הליכה לאיבוד", נותנת מחד, למאזינים [ולאנשי חינוך ושירותי רווחה בכלל זה, ע.ד.] כלי המאפשר להם לאבחן את אופי משפחתו של המספר, ומאידך, להכיר בפוטנציאל השונה שיש לילדים ומתבגרים שחיים במשפחות אחרות. מבחינה זו, ההכללה שעלתה במחקרן של סלונים-נבו, שרגה ועבדלגני (1999), כי לכל ילדי העולים מחבר העמים יש קשיים רגשיים, נראית שגויה. הכללה זו תואמת

להסבר השני – המייחס לתרבות, ובכלל זה לדרך החיברות המאפיינת הורים ממוצא מסוים, אייכולת לאבחן קשיים אישיים של ילדיהם.

עבודה זו תומכת יותר בממצאי מחקרן של מירסקי, ברוך־דרימן וקדם (1999), שמצאו כי כמחצית מהסטודנטים העולים מחבר העמים מוצאים תמיכה בקרב בני משפחתם. ניתן להניח, כי מחצית זו חיה במשפחות חמות, שאחד ממאפייניהן הוא התמיכה שהן נותנות במצבי שינוי. יתרה מזו, עצם ציון התמיכה, גם של חברים, במחקר זה, מהווה גם הוא הרחבה של ההסבר באמצעות סולידריות וביטוי שלו.

ה"תיכוניםטיות" נמצאות בתקופת מעבר בחייהן. בתקופה כזו מתגברים במיוחד החששות מפני הבלתי־ידוע. העובדה שה"תיכוניםטיות" היו עולות מחבר העמים, על אף שהגיעו לכאן בילדותן, מנעה מהן את החשיפה לשירות הצבאי וחוויותיו כחלק מהשיח הישראלי. זאת, במיוחד לאור העובדה שלמראיינות לא היו קשרים חברתיים עם "ישראלים". מצב זה נתן ללא ספק את אותותיו ויכול גם להסביר את המשמעות הרבה שה"תיכוניםטיות" מייחסות להתנסויותיהן של החברות שהתגייסו. החברות ההדוקה שנוצרה ביניהן ושלה הן ייחסו משמעות רגשית עמוקה, תואמת לממצאיה של איזיקוביץ' (2003). היא מצאה שמכיון שההורים עסוקים בבעיות הקיום שלהם, לצעירים לא נותר אלא ללבן את בעיותיהם עם בני גילם מאותה תרבות. אמנם, איזיקוביץ' הסבירה את תחושת הבדידות של המתגברים האלה בחוסר יכולתם של הוריהם להנחות אותם במציאות החדשה, ולא בהזנחה הורית, כפי שנמצא בעבודה זו, אך שתי הסיבות מהוות הסבר להגברת חשיבותה של קבוצת החברים מאותה תרבות.

ככל שגוברת התחושה שלא ניתן להיתמך על ידי ההורים, עולה הנכונות להאמין ביכולת של החברים לעזור. עובדה זו מסתמכת גם על ממצאיה של אביאל (1979), שרוב המשתייכים לחברות רחוב במחקרה באו ממשפחות שסווגו כ"מזניחות". ככל שאי הביטחון גובר, והמצב שלפני הגיוס לצה"ל בוודאי שהוא כזה, מתחזק הצורך בנקודת משען, והשימוש בסמלים המבטאים קירבה ומחויבות כמו: "אחי", "אנחנו אוכלים מאותה צלחת", וכד', כפי הנערים בחברות בשכונת התקווה, ביטא צורך זה.

העובדה שקבוצת החברות של ה"תיכוניםטיות" היא כולה מחבר העמים מבטאת לא רק שותפות גורל (כפי שהוצגה בהרחבה בניתוח המוטיבים ו"המשפחה המזניחה"), אלא מצביעה גם על חשיבות השפה והערכים התרבותיים המשותפים להן. ההתחברות הזו מחזקת את זיקתן לתרבות הרוסית וסוגרת בפניהן, לפחות עד השירות הצבאי, הזדמנויות ליצור קשרים עם חברים ישראלים לספסל הלימודים. למרות שאחת המראיינות יצרה קשרים כאלה, עיון בדבריה מדגיש שהמרחק מהנער שאיתו יצרה קשרי חברות, נתפס כבלתי ניתן לצמצום. אפשר להניח שהקשרים עם חברותיה, עימן יש לה שפה משותפת, לא מסייעים לה בתהליך ההתקרבות. בכך יש אישוש לאימוץ "הזהות המתחרה", אותה זיהו מאנע, אור ומאנע (2004) אצל חלק משמעותי מהעולים מחבר העמים, בקרב ה"תיכוניםטיות".

היחס האמביוולנטי של ה"תיכוניםטיות" לצבא הוא תולדה של "הזהות המתחרה" שהן אימצו. האסטרטגיה "בירודל-הפרדה" (כאמור, התרגום האופרטיבי של גישה זו) תופסת כל

אחד מהשינויים כרצוי, רק אם הוא תורם למשאבים ולאינטרסים האישיים של הפרטים. העובדה שה"תיכונים טיות" ביטאו בדיוק אותם קשיים רגשיים וחששות בהקשר החברתי, שעליהם דיברו אמסלם וישראל אשולי (2001, 144-145), מראה שכנראה עדיין לא אומצה המלצת מחקרם לגבי חיוניות ההכנה בהיבטים האלה של העולים. ממצאיהם לגבי עולים מחבר העמים, בהכללה, מעלים את הסבירות שהגישה השנייה תואמת ליחסם של עולים אלה לצה"ל, אולי ללא קשר לאופי משפחתם ומידת לכידותה. יצוין רק שמחקרם של בן שלום והורנצ'יק, שמצא כי ההקשר המטמיע של צה"ל, במיוחד במסגרות שבהן תמיכת הלכידות גבוהה, מהווה משתנה מתווך **חלקית** בקשר בין זהות לאומית להסתגלות לצבא, מוכיח במידת מה את חשיבותה של הסולדיריות גם במצבים שבהם יש הבדלים תרבותיים ניכרים.

רצונן של מעט מה"תיכונים טיות" להשתמש בצבא כמנוף להשתלבות, והבנתן כי שירות בבסיס מרוחק מהבית יגדיל את סיכוייהן לכך, משקף כפי שהן עצמן ביטאו זאת, את הרצון סוף סוף להיות שייכות למקום שבו הן חיות שנים רבות. ה"תיכונים טיות" מהבתיים "המזניחים" אינן מאמינות שתוכלנה לבנות לעצמן תחושת שייכות בלי שיהיה להן העוגן של הצבא, המסמל "כור היתוך" לכל מרכיבי החברה הישראלית, ויותר מכך, "כרטיס כניסה" אליה (אמסלם וישראל אשולי, 2001).

שאיפותיהן האקדמיות של "התיכונים טיות" מבטאות לא רק תוכניות לעתיד, אלא כפי שצייגה גביעון, גם ביטוי להשתייכות למרחבים תרבותיים של יוצאי חבר העמים (2007). ביטוי השאיפות התואמות את המרחבים התרבותיים של עולים מחבר העמים מצביע על כך שהן מאמצות את האסטרטגיה "בידול-הפרדה" גם בהיבט זה. הפער בין השאיפות הגבוהות וההישגים בפועל, שהרי יהיה עליהן "להשלים בגרויות", יכול להצביע על העובדה שהן לא קיבלו תמיכה בקשייהן הלימודיים במשפחתן, על אף החשיבות הערכית המיוחסת להשכלה בתרבות העולים מחבר העמים. נראה כי היעדר התמיכה המשפחתית והחיים במשפחות "המזניחות" מהווים גורמים חשובים, המסבירים הבדלים בקרב העולים מחבר העמים בכל קטגוריה של גיל ועיסוק.

ביבליוגרפיה

- אביאל ע' (1979). **נערים בשכונה, חיי יום ביום בשכונת התקווה**, צ'ריקובר, תל אביב.
- איזיקוביץ' ר' (2003). "מגדר והסתגלות תרבותית בקרב צעירים עולים מחבר העמים" עמ' 101-122 בתוך: איזיקוביץ' ר' (עורכת) **על גבולות תרבותיים וביניהם: עולים צעירים בישראל**, רמות, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב.
- איילון ח' (2000). "הבדלים בין גברים ונשים בבחירת תחומי לימוד באוניברסיטה", **סוציולוגיה ישראלית**, (ב)2, 523-542.
- אייזנשטרט ש"נ (תשי"ב). **קליטת העליה**, הסוכנות היהודית והסמנריון למחקר בסוציולוגיה באוניברסיטה העברית, ירושלים.
- אמסלם ע', מ' ישראל אשולי (2001). "עמדות מתבגרים והורים, ילידי ישראל וחבר העמים, כלפי השירות הצבאי", **היעוץ החינוכי**, כרך י', יולי, 132-151.

בן-שלום ע', הורנצ'יק ג' (2006). "זהות תרבותית והסתגלות של מהגרים בהקשר מטמיע – עולים מברית המועצות לשעבר בצה"ל" **מגמות**, מ"ד (3), 452-476.

ברנשטיין פ' (1972). "מסרת' ומודרניות' – הפונקציה הסולידרית שב'מסרת' ותרומתה ל'מודרניות'", עבודת גמר לתואר מ.א. האוניברסיטה העברית, ירושלים.

גביעון ל' (2007). "ההבניה החברתית של מרחבים רוסיים: משמעותה של ההשכלה הגבוהה בקרב מהגרים יוצאי חבר המדינות", **החינוך וסביבו**, כרך כ"ט, 151-166.

וינטראוב ד', פ' ברנשטיין (1965). "מבנה חברתי ומדורניזציה – מחקר משווה על שני מושבי עולים", **מגמות**, יא(3)16, אפריל, 308-320.

טופלר א' (1972). **הלם העתיד**, עם עובד, תל אביב.

מאנע ע', א' אור וי' מאנע (2004). "זהותם של מתבגרים מאתיופיה ומאמצות חבר העמים: עקרונות מארגנים של ייצוג תרבותי ייחודי של קליטת עליה", **מגמות**, 43(3), אוקטובר, 491-518.

מירסקי י', י' ברוך-דרימן, פ' קדם (1999). "לא טוב היות האדם לבדו, רשת התמיכה החברתית של סטודנטים עולים מברית-המועצות לשעבר", **חברה ורווחה**, יט/17, פברואר, 39-52.

מש ר. (1988). הקשר בין סוגי משפחות משכבות מצוקה לבין הסתגלות בניהן, חיילי מקא"ם, לצה"ל, חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת "בר אילן", רמת גן.

מש ר', ע' דינאי (1994). "הקשר בין טיפוסים משפחות של חיילי מקא"ם לבין הסתגלות בניהן לצה"ל", **מגמות**, ל"ה(4), 375-385.

סלונים-נבו ו', י' שרגה, א' עבדלגני (1999). "הסתגלות חברתית ופסיכולוגית של מתבגרים עולים לילידי ישראל ממוצא רוסי", **חברה ורווחה**, יט/1, פברואר, 81-97.

שלי-ניומן א' (1996) "המסע הלילי: מפגשים בין עולים למקומם החדש" עמ' 285-298 מתוך: עופר ד. (עורכת) **בין עולים לותיקים, ישראל בעליה הגדולה 1948-1953**, יד בן צבי, ירושלים.

e-mail: amilia.dinai@gmail.com